

УДК 343.98:336.717.12

І.І. ПОПОВИЧ, канд. юрид. наук, доц.,
Ужгородський національний університет

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ РЕКВІЗИТІВ ЗАХИСТУ БАНКІВСЬКИХ ДОКУМЕНТІВ, ЩО ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ У БЕЗГОТІВКОВІЙ ФОРМІ РОЗРАХУНКІВ

Ключові слова : безготівковий розрахунок, розрахунковий документ, електронний документ, реквізити захисту, електронний цифровий підпис

Як свідчить практика і про що йдеться у наукових дослідженнях, спільною рисою злочинів, що вчиняються у банківській та кредитно-фінансовій системі є те, що будь-яка господарська чи фінансова діяльність підприємств, установ, організацій, юридичних осіб різних форм власності та окремих громадян відображається в документах. Як зазначають працівники правоохоронних органів, при вчиненні корисливих злочинів, особливо розкрадань та зловживань в сфері банківської діяльності, шахрайства з фінансовими ресурсами, предметом посягання разом із грошовими коштами (як готівковими, так і безготівковими), є документи, які фальсифікуються з метою незаконного збагачення. Використання підроблених документів призводить до заподіяння великої матеріальної шкоди, тому воно має велику соціальну небезпечність [1, с.146–147].

Питанням захисту від підробки та криміналістичного дослідження готівкових розрахункових документів присвячено низку наукових праць. Різні аспекти цих питань висвітлені в багатьох наукових працях, зокрема таких відомих вчених, як В.Д. Арсенєв, А.М. Коп'єва, В.М. Палій, В.К. Лисиченко. Проте, питання дослідження банківських документів, що використовуються у безготівковій формі розрахунків, висвітлені у криміналістичній літературі вкрай недостатньо. Але

чимала кількість злочинів у банківській сфері вчиняються саме з використанням підроблених розрахункових документів, що використовуються у безготівковому обороті. Знання вимог щодо оформлення та захисту таких документів, уміння своєчасно виявити ознаки їх підроблення є важливою передумовою виявлення ознак підготовки до злочину, а також його розкриття. Новизна даної статті полягає саме в характеристиці цих документів та їх окремих реквізитів, що мають криміналістичне значення, та в обґрунтуванні необхідності запровадження комплексу реквізитів для захисту розрахункових банківських документів у безготівкових формах розрахунків.

У відповідності до п.2.1 Інструкції «Про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті», що затверджена Постановою Правління Національного Банку України від 21.01.2004 р. № 22, усі розрахункові документи, що використовуються у безготівковій формі розрахунків, повинні складатися на бланках, форми та реквізити яких наведені в додатках до цієї Інструкції та відповідних її глав. Згідно з вимогами п.2.2 Інструкції, бланки розрахункових документів (крім розрахункових чеків, що належать до документів суворого обліку та/або виготовляються і розповсюджуються централізовано), виготовляються на папері формату А4 або А5 будь-яким способом (друкарським, з використанням комп'ютерної техніки тощо) за умови обов'язкового забезпечення наявності та схематичного розташування всіх елементів (рамки, лінії, текстові елементи тощо) за винятком цифр у квадратних дужках, що позначають номери реквізитів. Усі текстові елементи бланків повинні бути виконані українською мовою.

Дозволяється заповнення розрахункового документа від руки (кульковою ручкою, чорнилом темного кольору). Перший примірник документа, незалежно від способу його виготовлення, має містити відбиток печатки (якщо наявність печатки передбачена) та підписи відповідальних осіб. Не дозволяється використання факсиміле підпису, а також виправ-

лення та заповнення розрахункового документа в кілька прийомів [2].

Враховуючи сучасні можливості використання електронних засобів зв'язку та рівень розвитку комп'ютерних технологій, нині діючою Інструкцією передбачено, що клієнт може подавати до банку розрахункові документи як на паперових носіях, так і у вигляді електронних розрахункових документів, використовуючи системи дистанційного обслуговування.

Платіжне доручення як документ – це бланк встановленої форми, що заповнюється службовими особами підприємства, установи і подається до банку, котрий їх обслуговує, для перерахування із свого рахунку визначеної суми. Перерахування сум за допомогою платіжних доручень супроводжується оформленням банками кредитового авізо, якими списується сума з рахунку платника, здійснюються відповідні проводки в журналі реєстрації операцій дня, інших документах аналітичного та синтетичного обліку.

Платіжна вимога-доручення – це комбінований розрахунковий документ, котрий складається з двох частин: верхня – вимога одержувача коштів до платника сплатити вартість поставленої продукції, виконаних робіт, наданих послуг тощо або здійснити попередню оплату; нижня частина – доручення платника своєму банку про перерахування з його рахунку «суми до оплати», котра проставляється у документі цифрами та прописом.

Сьогодні у безготівкових розрахунках широко використовуються чекові книжки. Суть розрахунків за допомогою чеків полягає в тому, що власник рахунку, який виступає чекодавцем, дає письмове доручення, виконане на бланку чекової книжки, щодо перерахування певної суми грошей з його рахунку на рахунок одержувача коштів. Бланки чеків виготовляються на замовлення банку Банкнотномонетним двором Національного банку чи іншим спеціалізованим підприємством (ВК «Україна») на спеціальному папері за формою, затвердженою Національним банком України, і видаються банками-емітентами

юридичним та фізичним особам, котрі відкрили власні рахунки у банку. Чеки брошуруються в розрахункові чекові книжки по 10, 20, 25 аркушів [2].

Банком встановлюється строк дії кожної чекової книжки – один рік, а термін чинності виписаного чека становить 10 робочих днів, не враховуючи день його заповнення. Банки не мають права приймати до виконання прострочені чеки.

При видачі чекової книжки банк вписує у кожний чек реквізити заповнення: назву, адресу, номер (код) банку чекодавця, регіональної розрахункової палати, де відкрито його рахунок, номер кореспондентського рахунку, назву юридичної особи, якій видано банком чек і номер поточного або розрахункового рахунку. Якщо чекова книжка видається фізичній особі, то в чеки вписується прізвище, ім'я та по-батькові і номер рахунку особи у банку. На обкладинці чекової книжки обов'язково проставляється цифрами та літерами гранична сума – ліміт, що засвідчується підписом уповноваженої особи та печаткою банку.

Для здійснення платежу чекодавець або його представник повинен вписати у чек суму, мотив перерахування коштів, найменування отримувача платежу, дату та місце заповнення чека, що й засвідчується підписом чекодавця. Якщо чек засвідчує представник чекодавця, то обов'язково робиться напис «за дорученням».

Вексель – це розрахунковий документ, що містить зобов'язання векселедавця або вказаної ним особи здійснити платіж на певну суму і в обумовлений строк. Прийняті векселі реєструються у спеціальній книзі врахування векселів, яка щороку відкривається банком, а реєстраційний порядковий номер із цієї книги проставляється на самому векселі. Якщо вексель написаний іноземною мовою, то приймаючи його до врахування або в заставу, банк повинен вимагати завірений нотаріусом переклад тексту векселя. Вексель повинен мати реквізити заповнення, зокрема, на лицевому боці вказують його назву (вексельна позначка) та номер, розмір грошової суми, що підля-

гає виплаті (цифрами і прописом), дата і місце складання, повне найменування і адреса векселедавця, а для перевідного векселя – платника, отримувача, строк оплати і місце платежу. Засвідчувальними реквізитами є підписи керівника і головного бухгалтера підприємства векселедателя та печатка цього підприємства.

На зворотному боці векселя здійснюють надписи (індосаменти) про передачу прав за векселем від індосанта до іншої особи (індосата). Такими реквізитами заповнення зворотного боку векселя є: повне найменування індосанта та індосата; а засвідчувальними реквізитами є підписи керівників та відбиток печатки підприємства-індосанта [3, с.541].

Як зазначають фахівці, незважаючи на те, що порядок використання векселів досить детально розроблений у правилах Національного банку, за умов відсутності ефективної системи перевірки підприємств-векселедавців, комерційних банків, ця форма розрахунків може стати особливо вразливою з точки зору правопорушень, пов'язаних з випуском у платіжний обіг фіктивно утворених безготівкових коштів. Це пояснюється легким доступом до вексельних бланків широкого кола осіб. Після їх придбання підприємствами в комерційних банках несумлінні посадові особи неплатоспроможних підприємств, псевдопідприємці шляхом службового підроблення документів можуть розраховуватися за одержані товари фіктивно-утвореними грошовими коштами. Тому працівники банківського нагляду, правоохоронних органів, служб економічної безпеки підприємства та інших контролюючих установ повинні бути уважними при перевірках розрахунків векселями [4, с.121].

Для здійснення розрахунків за допомогою систем дистанційного обслуговування застосовуються електронні розрахункові документи. Обмін електронними даними – це міжкомп'ютерний обмін діловими, комерційними, фінансовими електронними документами. Електронні документи – є відносно новим і специфічним видом документів, що використовуються сьогодні у сфері цивільно-право-

вих, господарських, управлінських, кримінально-правових та інших відносин. Стосовно електронних документів, що використовуються у безготівкових розрахунках, законодавцем встановлено лише те, що це документ, інформація в якому представлена у формі електронних даних, включаючи відповідні реквізити документа, в тому числі і електронний цифровий підпис, який може бути сформований, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму чи на папері [5]. Специфічністю цього документа є те, що він, на думку вітчизняного законодавця, не має строго визначеного єдиного матеріального носія зафіксованої у ньому інформації. Така інформація зберігається у вигляді електронного файлу і може бути перенесена як такий же за змістом файл на будь-який інший носій електронної інформації (дискету, жорсткий диск) або віддрукована за допомогою друкуючих пристроїв. На цій підставі вважається, що до електронного документу не можуть застосовуватися такі терміни, як оригінал чи копія, а можуть існувати лише ідентичні за своїм змістом копії того самого електронного документа на різних носіях. Наприклад, відповідно до ст.8 Закону Республіки Беларусь «Про електронний документ» від 04.10.1999 р., електронний документ існує тільки на машинному носії. Всі примірники електронного документу, що зафіксовані на машинному носії, є оригіналами. Відповідно до ст.9 копією електронного документу є паперовий варіант – належним чином засвідчена зовнішня форма подання електронного документу на паперовому носії [6, с.226].

Сутність електронного документообігу полягає в тому, що електронні повідомлення, котрі пересилаються лініями зв'язку і які належним чином оформлені, є підставою для виконання певної або кількох банківських операцій. За звичне, ніяких документів на папері для виконання цих операцій не потрібно. За допомогою такого електронного повідомлення можна відкрити кредит, переслати чи отримати гроші, оплатити покупку чи надану послугу тощо. Саме тому такі електронні по-

відомлення ще інколи називають електронними грошима, а виконання банківських операцій на підставі відправлення чи отримання таких повідомлень – електронними платежами.

Для внесення змін (часткове підроблення) чи повної заміни файлу (повне підроблення) треба здійснити маніпуляції з електронними даними такого документа. З огляду на це, електронний документ потребує специфічних способів його захисту від підроблення.

Якщо це передбачено договором між банком та клієнтом, то використання клієнтом системи дистанційного обслуговування не виключає можливе оброблення банком документів клієнта на паперових носіях. Реквізити електронного розрахункового документа визначаються договором між банком та клієнтом, але обов'язково цей документ має містити такі з них: дату і номер; назву, ідентифікаційний код (номер) платника та номер його рахунку; назву та код банку платника; назву, ідентифікаційний код (номер) одержувача та номер його рахунку; назву та код банку одержувача; суму цифрами; призначення платежу; електронний цифровий підпис.

Одним із таких засобів і невід'ємним елементом електронного документа, який надає йому юридичну силу і офіційність, а водночас слугує й реквізитом захисту, є електронний цифровий підпис. Електронний цифровий підпис – це сукупність даних, отримана за допомогою криптографічного перетворення вмісту електронного документа, що дає змогу підтвердити його цілісність та ідентифікувати особу, яка його підписала. Криптографічне перетворення вмісту електронного документа здійснюється за допомогою так званого закритого або секретного ключа, який відомий лише особі, яка має право підпису електронних документів і являє собою програмне забезпечення, що за допомогою спеціальних алгоритмів зашифрує вміст електронного документа.

Вважаємо, що на відміну від особистого підпису на документах, котрий виконує роль засвідчувального реквізиту, електронний підпис слугує в якості реквізиту захисту у електронному документі. За своєю природою елек-

тронний цифровий підпис не може розглядатися як ознака, що свідчить про індивідуальні властивості виконавця і може характеризувати особу. В разі виконання власноручного підпису на його ознаки впливають біологічні властивості особи, це зумовлено психофізіологічними характеристиками людини і через це підпис нерозривно пов'язаний з особою виконавця. Електронний цифровий підпис містить не ознаки, що характеризують виконавця, а дані, які є змістом ключа доступу до електронної інформації. Виконання цифрового підпису свідчить лише про те, що особа, котра його виконала, знає закритий ключ. Тому електронний цифровий підпис слугує реквізитом захисту електронного документа від підроблення, як засобом запобігання доступу сторонніх осіб до закритої інформації, а не реквізитом, що засвідчує особу виконавця.

Інших реквізитів захисту електронний документ, на нашу думку, не має. І тому, коли ведемо мову про захист електронних документів від підроблення, то треба мати на увазі, що такий захист полягає не у наявності реквізитів захисту, а у застосуванні способів захисту електронної інформації від несанкціонованого проникнення до її носіїв. Виявлення підробки електронних документів можливе, але це входить до компетенції фахівців у галузі судових комп'ютерно-технічних експертиз, а не криміналістів.

Отже, як ми бачимо з наведеного, серед розрахункових документів, що використовуються у безготівкових банківських розрахунках, лише розрахункові чеки мають три види реквізитів: реквізити захисту від підроблення, реквізити заповнення та засвідчувальні реквізити. Інші ж документи мають лише реквізити заповнення та засвідчувальні, що покликані виконувати водночас і функції захисту від підроблення. Захист електронних розрахункових документів забезпечується в основному системою захисту електронної інформації від несанкціонованого доступу до комп'ютерної мережі банку та клієнта.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бобрицький С. М. Исследование информации на магнитных носителях / С. М. Бобрицький // Сучасні судово-експертні технології в кримінальному і цивільному судочинстві. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – С. 225–229.
2. Закон України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» : від 05.04.2001 р., № 236 // ВВР України. – 2001. – № 29. – Ст. 37.
3. Криміналістика : учебник / под ред. Е. П. Ищенко. – М. : Юристъ, 2000. – 751 с.
4. Осика І. М. Використання підроблених документів як елемент механізму вчинення злочинів у сфері підприємництва / І. М. Осика // Використання досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю. – Х. : Право, 1998. – С. 146–148.
5. Попович В. М. Правові основи банківської справи та її захист від злочинних посягань / В. М. Попович. – К. : Наук.-видав. центр «Правові джерела», 1995. – 325 с.
6. Постанова Правління Національного Банку України «Про затвердження Інструкції «Про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті» : від 21.01.2004 р., № 22.

Попович І. І. Криміналістичне значення реквізитів захисту банківських документів, що використовуються у безготівковій формі розрахунків / І. І. Попович // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 629–633 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11piibfr.pdf>

Досліджено і уточнено поняття реквізитів банківських документів, що використовуються у безготівковій формі розрахунків, та визначено їх класифікацію: реквізити заповнення, посвідчувальні реквізити та реквізити захисту від підроблення, також розкрито реквізити захисту електронного розрахункового документу, що циркулює в сучасній банківській системі.

***

Попович І.І. Криміналістическое значение реквизитов защиты банковских документов, используемых в безналичной форме расчетов

Исследовано и уточнено понятие реквизитов банковских документов, используемых в безналичной форме расчетов, и определены их классификацию: реквизиты заполнения, удостоверяющие реквизиты и реквизиты защиты от подделки, также раскрыто реквизиты защиты электронного расчетного документа, циркулирующего в современной банковской системе.

***

Popovych I.I. Criminal Sense of the Requisites of the Banking Documents` Protection Used In Cashless Form of Payments

Researched and specified the notions of requisites of the banking documents used in cashless form of payments as well as their classification is determined: requisites of filling in, certifying requisites and requisites of falsification, requisites of the electronic payment document protection (circulate in current banking system).